

”אָרְכוּ יָמֵי אַבְלֵי יְעוֹז לְבֵי נְאֻחַ”

(סליחות לעשרה בטבת)

עשרה בטבת וחורבן יהדות אירופה – מערך שיעור למורה

נפתח את השיעור בשני אירועים מתקופת השואה¹.

1. אירוע זה התרחש בקרקוב, בתקופה הראשונה של המלחמה, כאשר היהודים עדיין לא היו סגורים בגטאות אבל הנאצים כבר שלטו, והמצב הקשה כבר הורגש:

”היה זה יום ב' דראש השנה. למרות האיסור על התקהלויות, נפגשנו בבית פרטי כדי לבלות את החג במחיצת יידידים. כל הבנות הגיעו לבושות במיטב מחלצותיהן, חלקן הגדול לבושות בבגדים חדשים. אחת מן החברות בקבוצה היתה זוסייה פרנס, בחורה נהדרת ממשפחה עשירה שסחרה בצמר ובמשי. זוסייה לא הגיעה לבושה בגד חדש: והדבר היה בהחלט מוזר בעינינו. האמנם אזל להם כל המלאי בסחר חליפין? ”זוסייה, שאלתי, ”מדוע לא הכנת לעצמך בגד חדש לכבוד החגים? מי יודע מתי תוכלי עוד להשיג בדים?” היא הביטה בי במבט משתומם. ”את יודעת כמה לחם אפשר לקנות בשוק השחור בתמורה לבדים שלנו? והאמנם אינך יודעת כמה רבים הם אותם הזקוקים לחלות לחגים?” התביישתי על הערתי. ”יברך אותך ה' זיסלה, אמרתי, קוראת לה בשמה האידישאי: ”מתוקונת”, ”לימדת אותי שיעור חשוב, היא העניקה לי בתמורה את חיוכה המלבב.

(פערל בייניש, הרוח שגברה על הדרקון)

2.

”העבודה בבית החרושת למטוסים.. היתה מפרכת. המשמרת נמשכה 12 שעות רצופות בתנאי רעב וקור ולכן רבים היו מקרי ההתעלפויות בקרב האסירות. במקרים אלה שפכנו על המעולפת מעט מים והשתדלנו להסתירן מאחרי אחת המכונות כדי שהגרמנים לא יבחינו בהעדרן. הפחד היה תמידי שמא הגרמנים יגלו שמישהי כשלה על משמרתה ואז היא היתה צפויה להתעללות מצידם. אסור היה לנו לשבת או לנוח מעט בזמן העבודה, כי מיד הכו בנו ללא רחם. בוקר אחד הבחנו באחת החברות כי היא קודחת מחוס ולא היתה מסוגלת לעמוד על רגליה. הסתרתי אותה מאחורי מכונת הליטוש שלי בה עבדתי. דוקא באותו יום פקדו הגרמנים את המחלקה שלנו יותר מהרגיל. פחדתי מאד שמא יגלו את המסתתרת, דבר שנחשב בעיניהם מעשה חבלה בייצור הגרמני. כנראה מהתרגשות יתר שאחזתני פצעתי את אצבעי האמצעית בצד ימין. מחט הליטוש החטיאה כיוון ושרטה עמוק את אצבעי...”

(חוה ברונשטיין ”כעלים ברוח”)

¹ מקור מס' 1 יסופר בע"פ. השני יופיע גם בדף המקורות שבידי הבנות, כמקור מס' 1.

ש. מה משותף לשני האירועים שקראנו?
ת. שניהם מספרים על רגישות לזולת, על נכונות ליותר, על עזרה שהעניקו נשים יהודיות, בתקופה קשה מאד:
בתקופת השואה. הן בתחילתה: טרם הגירוש מן הבתים, והן במחנה העבודה.
ש. מה הקשר בין האירועים הללו, לבין שבוע זה?
ת. היום עשרה בטבת, יום שבו מתאים, כמובן, לדבר על החורבן. ואנו ננסה בשיעור הזה להבין מה הקשר בין היום הזה לבין הסיפורים שקראנו.

שיחה:

כל אסון שבא על עם ישראל בתור עם, במשך כל הדורות, שורשיו בחורבן. כאשר נחרב בית המקדש, לא היה זה אסון רק לאותו הדור, אלא מאז ועד ימינו עם ישראל נמצא במצב של גלות וחורבן. הסתכלנה במקור מס' 2:

"אמרו חכמים: מיום שחרב ביהמ"ק נפסקה חומת הברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, כביכול אין שחוק לקב"ה ואין שמחה לפניו עד שיבנה את ירושלים ויחזיר את ישראל לתוכה, ננעלו שערי תפילה, ונטלה נבואה מן הנביאים ונתנה לחכמים, וניתנה לשוטים ולתינוקות, פסקו אורים ותומים, פסק מלך מבית דוד, ואין לו לקב"ה אלא ד' אמות של הלכה בלבד.

מיום שחרב ביהמ"ק נגזרה גזירה על בתיהם של צדיקים שיחרבו, ניטלה עצה מאתנו, פסקו אנשי אמנה מישראל, התחילו חכמים להיות כסופרים, וסופרים כחזונים וחזונים כעמי הארצות, ואין יום שאין בו קללה. מיום שחרב ביהמ"ק לא נראה רקיע בטהרתו, ואין גשמים יורדים מאוצר הטוב ונעשו גשמים צימוקים, ולא ירד הטל לברכה, ניטל טעם הפירות, נגנזו עצי הקינמון, בטל השמיר ואין גופת צופים, בטלה זכוכית לבנה, ניטל טעם בשר, ולא נמצאה רפואה בעולם"

(ליקוט ממאמרי חז"ל בגמרא ובמדרשים)

ש. ע"פ העיון במקור: במה השפיע החורבן מבחינה רוחנית?
ת. ישנו הסתר פנים בין הקב"ה לעם ישראל. לדוגמא: נפסקה חומת הברזל, ננעלו שערי תפילה, נגזרה גזירה על בתי צדיקים שיחרבו (ויש דוגמאות נוספות).
ישנו מצב של ריחוק: הנבואה שונה, אין אורים ותומים, פסקה המלכות.
וממילא ישנו מצב ש ירידה רוחנית: פסקו אנשי אמנה וכו'.
ש. במה השפיע החורבן מבחינה גשמית?
ת. אפילו הטבע השתנה. לדוגמא: הגשמים אחרים, ניטל טעמם של הפרות, הרפואה חסרה וכו'.

סיכום: משהו מהותי השתנה בעולם אחרי חורבן בית המקדש. החסר של בית המקדש משפיע בפועל על עם ישראל במשך כל הדורות.

גם החורבן של ימינו, השואה, היא תוצאה של חורבן בית המקדש.

ש. מתי התחילה השואה?

ת. בפועל, בשנת תרצ"ט, לפני יותר מ-65 שנה.

ש. אבל כפי שהוכחנו מתי בעצם התחילה השואה?

ת. כבר בחורבן בית המקדש. זהו תחילת כל חורבן בעם ישראל.
במלחמת העולם השניה אבדו יהודים את כל משפחתם: הורים, אחים ואחיות, אשה, ילדים, בני דודים. אפילו מהעירה שלהם לעיתים לא נשאר כמעט אחד. ואולם, רק מעטים מהם יודעים את התאריך של הפטירה.
ש. מדוע?

ת. אפשר לדעת בשתי דרכים באיזה תאריך נפטר אדם: או כשנוכחים במקום בזמן הפטירה, או על ידי עדים.
ש. האם תנאים אלו היו אז?
ת. בתקופת המלחמה הופרדו יהודים ממשפחותיהם ונלקחו ברכבות למחנות השמדה. בני המשפחה לא יכלו לדעת לאן נלקח יקירם, ומתי מת על קידוש השם. גם שנלקחו מהם במחנות עצמם לא ידעו לאן הובלו ומתי נפטרו. אכן, פעמים רבות היו עדים שיכלו לספר על זמן הפטירה, אבל כשהסתיימה המלחמה, רבים מן העדים האלו כבר לא היו בין החיים.

אחרי המלחמה התאמצו היהודים, "שארית הפליטה", לחפש קרובי משפחה. הם נדדו מעיר לעיר ומכפר לכפר בנסיון למצוא מישהו מוכר או עדים שיספרו היכן ומתי היו רגעיו האחרונים, ואולם רובם נשארו ללא מענה. רק אדמת גרמניה הספוגה בדם היתה עדה אילמת למותם. (לכן אחרי השואה היתה גם בעיה קשה של עגונות...)

הרב ויסמנדל, כתב קינה ידועה על עם ישראל בשואה. "שמע ישראל" שמה. ואף הוא מתאר את הקושי והצער שהיה לבנים כאשר לא ידעו מתי מתו הוריהם, ולא יכלו להשתטח על קברם או לומר קדיש ביום הפטירה לעילוי נשמתם.
(מקור מס' 3):

זכור כל נקבר, בסוד נסתר, ואין קבר להשתטח

ואין מצבה להכניע, בן בזרועו בוטח

זכרם נא, אדון הנשמות, ומחל לנשמה שוממה

מחל לנפש נשכחת בחיק בשר ודם ואדמה

הבנים הללו ושאר היהודים שאבדו את בני משפחתם רצו להדליק נר נשמה ביום השנה, רצו ללמוד משניות, להתעורר, אבל לא ידעו איזה יום בשנה לבחור. גדולי ישראל לא קבעו יום מיוחד לזכר כל הנפטרים בשואה, אבל כפי שצינו שורשיו של כל אסון שבא על עם ישראל הם בחורבן, ולכן רבים מהניצולים בחרו יום זה להתאבל על החורבן בדורם.²
ש. ישנם ימים נוספים בהם מתאבלים על החורבן. אילו?

ת. י"ז בתמוז, תשעה באב, צום גדליה.

אכן, רבים מהניצולים בחרו בתשעה באב. רבים גם נוהגים לצרף לסדר הקינות של תשעה באב את קינתו של הרב ויסמנדל וקינות נוספות מהתקופה. ובכל זאת היו שבחרו בעשרה בטבת.

ש. מדוע בחרו בעשרה בטבת?

נקרא את מקור מספר 4, ונראה איזה שלב של החורבן היה בעשרה בטבת.

---

² אפשר להזכיר בהזדמנות זו את "יום השואה", שנקבע בניגוד לדעת תורה ולכן אנו לא מתיחסים אליו כאל יום שנה לקדושי השואה. מתאים להתייחס אליו דוקא ביום זה, על מנת שאחרי פסח אפשר יהיה להסתפק רק במשפט קצר, שיזכיר את השיעור שלנו.

"צום העשירי - זה עשרה בטבת, שבו סמך מלך בבל על ירושלים, שנאמר (יחזקאל כד) ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר. בן אדם כתב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלים. ואמאי קרי ליה עשירי - עשירי לחדשים".

(מסכת ראש השנה דף יח)

בעשרה בטבת הושם המצור. תאריך זה מסמל את ראשית החורבן. ניצולי השואה הבינו שגם החורבן בדור שלהם הוא המשך לאותה ראשית החורבן שהיתה בעשרה בטבת, ולכן בחרו ביום זה.

על מה בא החורבן הזה, שראשיתו בעשרה בטבת?

על החורבן האחרון, חורבן בית המקדש השני כתוב: (מקור מס' 5)

"מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם. ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה, גלוי עריות, ושפיכות דמים.

(מסכת יומא דף ט)

בית המקדש השני נחרב בגלל שנאת חנם. אז החל החורבן שממשיך עד ימינו אנו, כשבית המקדש, בעוונותינו, עדיין חרב.

בחורבן הבית הראשון הבטיח הקב"ה הבטחה, שחזקה את עם ישראל בחורבן בית ראשון, בחורבן בית שני, והיא עומדת להם למשען בכל התקופות גם באותה תקופה נוראה של חורבן יהדות אירופה. מהי ההבטחה הזו, ולמי הובטחה?

כאשר נחרב הבית, עמדו כל האבות והאמהות, הנביאים והנביאות, לבקש על עם ישראל רחמים. כל אחד הזכיר את זכויותיו לפני הקב"ה, ובכל זאת לא נענה. עד שבאה רחל אמנו.

הסתכלנה במקור מספר 6:

"באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל ... וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים במ כרצונם? מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן הזא הוא דכתיב (ירמיה ל"א) כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו וכתוב (שם) כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו' וכתוב (שם) ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם"

(מדרש רבה איכה)

הקב"ה נענה לתפילתה של אשה אחת - רחל אמנו. ולאותה אשה שהיא סמל לויתור, לנתינה, ל"ואהבת לרעך כמוך" מתוך מסירות והקרבה, הוא משמיע את ההבטחה: "ושבו בנים לגבולם".

החורבן בא מתוך **שנאת חינם**, מתוך כך שכל אחד דאג לעצמו, וחשב על עצמו, וכנגד זה עומדת ההבטחה לבנין, כתשובה לנתינה של רחל אמנו, נתינה מעל גדר הטבע שמסמלת את הפך "שנאת חינם".

ימי השואה, ימי חורבן יהדות אירופה היו ימים קשים ואיומים. ימי רעב ומחסור, ימי צרה ואבל, ימים שבהם באופן טבעי כל אחד חושב על רק על עצמו: כיצד אשאר בחיים? מה אוכל לקחת כדי להתקיים? ובכל זאת, גם בימי חורבן אלו המשיכו אנשים ונשים להחזיק במסורת של רחל אמנו, ומתוך אהבה וויתור, לדאוג גם לזולתם.

הבאנו בתחילת השיעור שני סיפורים מתוך הים הגדול של גילויי העזרה הדדית של נשים בתקופת השואה.

שני הסיפורים הללו מבטאים שני סוגים שונים של נתינה.

ש. איזו נתינה מבטא הסיפור הראשון? (הבדים שהוקדשו לצדקה)

ת. נתינה בפועל: עזרה וסיוע מבחינה כלכלית.

ש. ומה מבטא הסיפור השני? (הסתרת החולה מאחורי מכונת הליטוש)

ת. נתינה על ידי הגנה במסירות נפש: הקרבה עצומה.

ישנם מקורות רבים על נתינה ועזרה של נשים יהודיות בתקופת השואה. נסתכל במקורות נוספים, ונמצא גם בהם סוגים שונים של נתינה.

(חלוקת דף מקורות ב')

הסתכלנה בתמונה: ילדות יהודיות בבית בגטו.

ש. מה הן עושות בבית זה?

ת. לומדות, כותבות.

ש. מי, לדעתכן מלמד אותן?

ת. יש כנראה מורה שהתנדבה להעסיק ילדות אלו.

ש. האם גם זו נתינה?

ת. בודאי. ללמד ילדות בגטו היתה נתינה גדולה, מעבר לנתינה הפיזית: במפגשים הללו קבלו הבנות כח להמשיך, הן חזקו זו את זו והתחזקו זו מזו, הן נשמו את חדות הפגישה.

נתינת עידוד בתקופת השואה היתה אחת הנתינות הגדולות ביותר. גם הנותנים עצמם היו באותו הקושי, ובכל זאת הצליחו להעניק פיסות חיים לאנשים סביבם על ידי הזרמת עידוד ותנחומים.

הסתכלנה במקור מס' 2, גם בו מתוארת נתינה מסוג כזה:

"זכיתי להתחמם באורה של מורתנינו הנפלאה: פייגה זליצקי.

לפני המלחמה היא שמשה מורה בסמינר למורות על שם שרה שנירר בקראקא... למדנו הרבה, והמדובר

לא מבחינת כמות, כי אם לפי איכות. היה בלימוד זה אור, שהיה בכוחו להאיר את חשכת חיינו.

היא התגוררה ברח' מיאנובסקיגו בקצה הגטו, והיינו באות אליה כולנו, אף מקצהו השני, ביום גשם, קור וכפור, על אף הדרך הארוכה של רח' דבורסקא, המלא שלוליות ובוץ. הלכנו בדרך קשה תוך החלקה על

הקרח המלא גבשושיות. רבות מאיתנו, ובינהן גם אני, היינו נועלות נעלי עץ בהן היתה ההליכה על גבי

הקרח מייגעת מאד. עזרנו זו לזו, החזקנו ותמכנו אשה ברעותה, וכך היינו מגיעות אליה לשיעור. ושם,

בדירתה העלובה, דלף הגג ובחדרה הונחו קערות לקליטת מי הגשם שחדרו לתוכו. לא הספיקו הכסאות

לכולנו וישבנו, אפוא, שתיים שתיים על כסא. מחמת הקור לא היינו פושטות את מעילינו, כי החדר לא היה

מוסק. תוך כדי הישיבה הממושכת נרדמו רגלינו וגרמו לנו יסורים, אולם לא העזנו לרעוש ברגליים ולרקוע,

כי חבל היה לנו לאבד מלה אחת מן הדברים שהרצתה לפנינו... מה יפים היו פרקי התהילים כגון "עד אנא תסתיר פניך ממני" או "א-ל-י א-ל-י למה עזבתני" מה הטיבו לבטא את רגשותינו! וגם פרשת יציאת מצרים... ההתכוננות לגאולה: היה בה הרבה מן המשותף..."
(שרה אורבך "מבעד לחלון ביתי")

ש. נסכם: אילו סוגים של נתינה ראינו?

ת. נתינה על ידי מתן צדקה, על ידי מעשה של הגנה והקרבה עצמית, ועל ידי עידוד ותמיכה.

ש. גם מקור מס' 3 מדבר על נתינה של מסירות נפש:

(המקור מדבר על הרבנית צילה אורליאן: מורה בבית יעקב לפני המלחמה, ותלמידתה טילי, שהיו יחד במחנה ההשמדה אושוויץ- בירקנאו וסייעו במסירות נפש והצילו יהודים רבים.)

"מעשה שהיה כך היה: כאשר היו שתיהן מוטלות במרפאה, חולות בטיפוס וקודחות מחום, הגיעה אליהן חברה ובידיה מעט מי סוכר, אותם כינו "מיץ" "צילה, טילי, הנה משקה קר עבורכן." תחילה, הגישה את הבקבוק לשפתיה של צילה, שגמעה ממנו ברוב צמא, ואת היתר נתנה לטילי. "אינני זקוקה לשתיה." אמרה טילי, "שתי עוד, יקירה."

"לא, לא, סירבה צילה, מחשבותיה מעורפלות מחמת חוליה. "לכל הפחות, לגמי עוד פעם אחת," הפצירה בה טילי, "אני לא מסוגלת לכך. אם אתחיל, לא אוכל להפסיק; אסיים את הכל." בראותה כי דעתה של צילה אינה צלולה ביותר, הסכימה לקבל את כוס המשקה - והחביאה אותו מתחת לשמיכה. לאחר שעה, כאשר עברה האחות לידן, ביקשה ממנה טילי כי תתן את הכוס לצילה. מבלי לדעת מה היא עושה, גמעה צילה את המים עד תום. טילי לא שתתה מאום - שהרי מלאכים אינם שותים."

(הרוח שגברה על הדרקון עמ' 301)

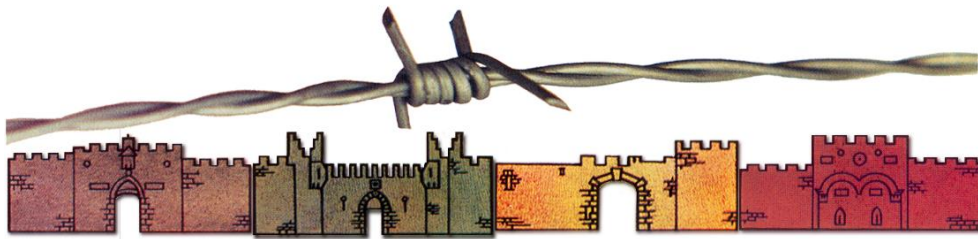
רות זיידמן מספרת על הסיוע הכלכלי שהגישה אמה, למרות המצב הקשה בגיטו, לפליטים וילהודים אומללים: (מקור מ' 4)

"הפליטים זורמים מכל עבר. לכל משפחה גדולה מקצה הקהילה חדר. כל אחד משתדל לעזור להם כפי יכולתו. תנאי החיים קשים, ולפעמים מצטופפים שתיים עשרה נפשות בחדר אחד. אמא צררה חבילות מבגדים שקטנו ממידתנו, תיקנה, כיבסה וגיהצה אותם ומסרתם למשפחות פליטים. גם רהיטים וכלי בית נתנה אמא. ולמרות הרעב נהגה אמא לשלוח תבשילים לכבוד שבת לכמה אלמנות מכובדות שירדו מנכסיהן. שליחות זו לא הטילה על איש: היא עצמה היתה הולכת לנשים אלו מתוך מאור הפנים, האצילות ועדינות הנפש שאפיינו אותה. מיד לאחר הדלקת הנרות היתה אמא גודשת תיק גדול בחפיסות ובצנצנות מלאות, ותיק זה, המיוחד למצוות, נשאה תחת זרועה, בשמחה."

(כוכב בעלטה, עמ' 42)

אי שם: בגטו או במחנה, בעבודה או בצריף החולים, כשהיא מרוחקת ממשפחתה, מתגעגעת לחברותיה, מנותקת מאנשי עירה - מצליחה אשה גיבורה להדליק ניצוצות. בקור וברעב היא מתרוממת מעל, אינה יכולה לחמם את גופה - אך אורה מחמם לבבות, אינה יכולה להשביע את קיבתה המצומקת, אבל היא משביעה נפש... אהבה אמיתית, ונתינה שאינה יודעת גבולות, גם בדור של חורבן.

"כל דור שלא נבנה ביהמ"ק בימיו כאילו נחרב בימיו" ימי החורבן עדיין נמשכים, ותפקידנו ליצור בנין בתוך החורבן: להרבות אהבה, נתינה וחסד, כדי לתקן את הפגם של "שנאת חינום" שבגללו נחרב הבית.³

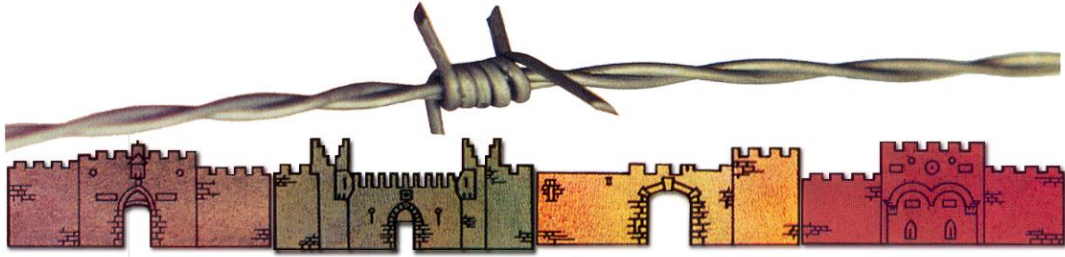

סיכום מבנה השיעור:

סיפורים על נתינה וחסד של נשים בתקופת השואה.
הצבת שאלה: מה הקשר בין סיפורים אלו לעשרה בטבת?
כל אסון שבא על עם ישראל הוא תוצאה מן החורבן.
הניצולים אינם יודעים את תאריך הפטירה של קרוביהם.
בחירת ימי האבל על החורבן כימי אבל על יהודי אירופה.
עשרה בטבת – ראשית החורבן.
ביהמ"ק נחרב מפני שנאת חינום.
הבטחת הגאולה נתנה לרחל אמנו בזכות הנתינה, הויתור לאחותה.
מעשי חסד ונתינה של נשים בתקופת השואה.

---

³ כמו בכל שיעור יהדות, גם כאן יש מקום להעביר את משמעות הנתינה, הויתור והאהבה לפסים מעשיים, בהתאם לרמת התלמידות ולהכרות של המורה עמהן.

“אָרְכוּ יָמֵי אַבְלֵי וְעוֹד לְבֵי נְאֻחַ”

(סליחות לעשרה בטבת)

עשרה בטבת וחורבן יהדות אירופה

דף מקורות א'

מקור מס' 1:

“העבודה בבית החרושת למטוסים.. היתה מפרכת. המשמרת נמשכה 12 שעות רצופות בתנאי רעב וקור ולכן רבים היו מקרי ההתעלפויות בקרב האסירות. במקרים אלה שפכנו על המעולפת מעט מים והשתדלנו להסתירן מאחרי אחת המכונות כדי שהגרמנים לא יבחינו בהעדרן. הפחד היה תמידי שמא הגרמנים יגלו שמישהי כשלה על משמרתה ואז היא היתה צפויה להתעללות מצידם. אסור היה לנו לשבת או לנוח מעט בזמן העבודה, כי מיד הכו בנו ללא רחם. בוקר אחד הבחנו באחת החברות כי היא קודחת מחום ולא היתה מסוגלת לעמוד על רגליה. הסתרתי אותה מאחורי מכונת הליטוש שלי בה עבדתי. דוקא באותו יום פקדו הגרמנים את המחלקה שלנו יותר מהרגיל. פחדתי מאד שמא יגלו את המסתתרת, דבר שנחשב בעיניהם מעשה חבלה בייצור הגרמני. כנראה מהתרגשות יתר שאחזתני פצעתי את אצבעי האמצעית בצד ימין. מחט הליטוש החטיאה כיוון ושרטה עמוק את אצבעי...”

(חוה ברונשטיין “כעלים ברוח”)

מקור מס' 2:

“אמרו חכמים: מיום שחרב היהמ”ק נפסקה חומת הברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, כביכול אין שחוק לקב”ה ואין שמחה לפניו עד שיבנה את ירושלים ויחזיר את ישראל לתוכה, ננעלו שערי תפילה, ונטלה נבואה מן הנביאים ונתנה לחכמים, וניתנה לשוטים ולתינוקות, פסקו אורים ותומים, פסק מלך מבית דוד, ואין לו לקב”ה אלא ד’ אמות של הלכה בלבד.

מיום שחרב ביהמ”ק נגזרה גזירה על בתיהם של צדיקים שיחרבו, ניטלה עצה מאתנו, פסקו אנשי אמנה מישראל, התחילו חכמים להיות כסופרים, וסופרים כחזנים וחזנים כעמי הארצות, ואין יום שאין בו קללה. מיום שחרב ביהמ”ק לא נראה רקיע בטהרתו, ואין גשמים יורדים מאוצר הטוב ונעשו גשמים צימוקים, ולא ירד הטל לברכה, ניטל טעם הפירות, נגנזו עצי הקינמון, בטל השמיר ואין נופת צופים, בטלה זכוכית לבנה, ניטל טעם בשר, ולא נמצאה רפואה בעולם”

(ליקוט ממאמרי חז”ל בגמרא ובמדרשים)

מקור מס' 3: מתוך קינתו של הרב ויסמנדל "שמע ישראל"

זכור כל נקבר, בסוד נסתר, ואין קבר להשתטח
ואין מצבה להכניע, בן בזרועו בוטח
זכרם נא, אדון הנשמות, ומחל לנשמה שוממה
מחל לנפש נשכחת בחיק בשר ודם ואדמה

מקור מס' 4:

"צום העשירי - זה עשרה בטבת, שבו סמך מלך בבל על ירושלים, שנאמר (יחזקאל כד) ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר. בן אדם כתב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלים. ואמאי קרי ליה עשירי - עשירי לחדשים".
(מסכת ראש השנה דף יח)

מקור מס' 5:

"מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם. ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה, גלוי עריות, ושפיכות דמים".
(מסכת יומא דף ט)

מקור מספר 6:

"באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאותי ורחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל ... וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת כוכבים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם? מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן הדא הוא דכתיב (ירמיה ל"א) כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו וכתוב (שם) כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו' וכתוב (שם) ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם"
(מדרש רבה איכה)

ילדות יהודיות בבית בגטו

**"זכיתי להתחמם באורה של מורתנינו הנפלאה: פייגה זליצקי.
לפני המלחמה היא שמשה מורה בסמינר למורות על שם שרה שנירר בקראקא... למדנו הרבה, והמדובר לא מבחינת כמות, כי אם לפי איכות. היה בלימוד זה אור, שהיה בכוחו להאיר את חשכת חיינו. היא התגוררה ברח' מיאנובסקיגו בקצה הגטו, והיינו באות אליה כולנו, אף מקצהו השני, ביום גשם, קור וכפור, על אף הדרך הארוכה של רח' דבורסקא, המלא שלוליות ובוץ. הלכנו בדרך קשה תוך החלקה על הקרח המלא גבשושיות. רבות מאיתנו, ובינהן גם אני, היינו נועלות נעלי עץ בהן היתה ההליכה על גבי הקרח מייגעת מאד. עזרנו זו לזו, החזקנו ותמכנו אשה ברעותה, וכך היינו מגיעות אליה לשיעור. ושם, בדירתה העלובה, דלף הגג ובחדרה הונחו קערות לקליטת מי הגשם שחדרו לתוכו. לא הספיקו הכסאות לכולנו וישבנו, אפוא, שתיים שתיים על כסא. מחמת הקור לא היינו פושטות את מעילינו, כי החדר לא היה מוסק. תוך כדי הישיבה הממושכת נרדמו רגלינו וגרמו לנו יסורים, אולם לא העזנו לרעוש ברגליים ולרקוע, כי חבל היה לנו לאבד מלה אחת מן הדברים שהרצתה לפנינו... מה יפים היו פרקי התהילים כגון "עד אנא תסתיר פניך ממני" או "אלי אלי למה עזבתני" מה הטיבו לבטא את רגשותינו! וגם פרשת יציאת מצרים... ההתכוננות לגאולה: היה בה הרבה מן המשותף..."**

(שרה אורבך "מבעד לחלון ביתי")

"מעשה שהיה כך היה: כאשר היו שתיהן מוטלות במרפאה, חולות בטיפוס וקודחות מחום, הגיעה אליהן חברה ובידיה מעט מי סוכר, אותם כינו "מיץ". "צילה, טילי, הנה משקה קר עבורכן." תחילה, הגישה את הבקבוק לשפתיה של צילה, שגמעה ממנו ברוב צמא, ואת היתר נתנה לטילי. "אינני זקוקה לשתיה," אמרה טילי, "שתי עוד, יקירה."

"לא, לא," סירבה צילה, מחשבותיה מעורפלות מחמת חוליה. "לכל הפחות, לגמי עוד פעם אחת," הפצירה בה טילי, "אני לא מסוגלת לכך. אם אתחיל, לא אוכל להפסיק; אסיים את הכל." בראותה כי דעתה של צילה אינה צלולה ביותר, הסכימה לקבל את כוס המשקה - והחביאה אותו מתחת לשמיכה. לאחר שעה, כאשר עברה האחות לידן, ביקשה ממנה טילי כי תתן את הכוס לצילה. מבלי לדעת מה היא עושה, גמעה צילה את המים עד תום. טילי לא שתתה מאום - שהרי מלאכים אינם שותים.

(פערל בייניש, "הרוח שגברה על הדרקון", עמ' 301)

"הפליטים זורמים מכל עבר. לכל משפחה גדולה מקצה הקהילה חדר. כל אחד משתדל לעזור להם כפי יכולתו. תנאי החיים קשים, ולפעמים מצטופפים שתיים עשרה נפשות בחדר אחד. אמא צררה חבילות מבגדים שקטנו ממידתנו, תיקנה, כיבסה וגיהצה אותם ומסרתם למשפחות פליטים. גם רהיטים וכלי בית נתנה אמא. ולמרות הרעב נהגה אמא לשלוח תבשילים לכבוד שבת לכמה אלמנות מכובדות שירדו מנכסיהן. שליחות זו לא הטילה על איש: היא עצמה היתה הולכת לנשים אלו מתוך מאור הפנים, האצילות ועדינות הנפש שאפיינו אותה.

מיד לאחר הדלקת הנרות היתה אמא גודשת תיק גדול בחפיסות ובצנצנות מלאות, ותיק זה, המיוחד למצוות, נשאה תחת זרועה, בשמחה".

(רות זיידמן, "כוכב בעלטה", עמ' 42)